

LANDINFO

Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon

Temanotat

Ukraina

Strafferettslig behandling av kollaborasjonssaker

20. desember 2024

© Landinfo 2024

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Landinfo er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov.

Alle henvendelser om Landinfos rapporter kan rettes til:

Landinfo
Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon

Fredrik Selmers vei 6
Postboks 2098 Vika
0125 Oslo
Tel: 23 30 94 70
E-post: landinfo@landinfo.no
www.landinfo.no

Om Landinfos temanotater

Utlendingsforvaltningens fagenhet for landinformasjon (Landinfo) innhenter og analyserer informasjon om samfunnsforhold og menneskerettigheter i land som Utlendingsdirektoratet (UDI), Utlendingsnemnda (UNE) og Justis- og beredskapsdepartementet har behov for kunnskap om.

Landinfos temanotater er basert på opplysninger fra nøye utvalgte kilder. Opplysningene er behandlet i henhold til [anerkjente kvalitetskriterier for landinformasjon](#) og [Landinfos retningslinjer for kilde- og informasjonsanalyse](#).

Temanotatene bygger på både skriftlig og muntlig kildemateriale. En del av informasjonen som formidles, er innhentet gjennom samtaler med kilder på informasjonsinnhentingstreiser. Landinfo tilstreber bredde i kildetilfanget, og så langt mulig er det innhentet informasjon fra kilder som arbeider uavhengig av hverandre. Alt benyttet kildemateriale er fortløpende referert i temanotatene. Hensyn til enkelte kilders ønske om anonymitet er ivarettatt.

Notatene gir ikke et uttømmende bilde av temaene som undersøkes, men belyser problemstillinger som er relevante for UDIs og UNEs behandling av utlendingssaker.

Landinfo er en faglig uavhengig enhet, og informasjonen som presenteres, kan ikke tas til inntekt for et bestemt syn på hva praksis bør være i utlendingsforvaltningens behandling av søknader. Landinfos temanotater gir heller ikke uttrykk for norske myndigheters syn på de forhold og land som omtales.

About Landinfo's reports

The Norwegian Country of Origin Information Centre, Landinfo, is an independent body within the Norwegian Immigration Authorities. Landinfo provides country of origin information (COI) to the Norwegian Directorate of Immigration (Utlendingsdirektoratet – UDI), the Immigration Appeals Board (Utlendingsnemnda – UNE) and the Norwegian Ministry of Justice and Public Security.

Reports produced by Landinfo are based on information from carefully selected sources. The information is collected and analysed in accordance with [common methodology for processing COI](#) and [Landinfo's internal guidelines on source and information analysis](#).

To ensure balanced reports, efforts are made to obtain information from a wide range of sources. Many of our reports draw on findings and interviews conducted on fact-finding missions. All sources used are referenced. Sources hesitant to provide information to be cited in a public report have retained anonymity.

The reports do not provide exhaustive overviews of topics or themes, but cover aspects relevant for the processing of asylum and residency cases.

Country of Origin Information presented in Landinfo's reports does not contain policy recommendations nor does it reflect official Norwegian views.

Summary

This report concerns how Ukrainian authorities handle cases of collaboration with Russian occupation authorities following the full-scale invasion in 2022. In March 2022, the Criminal Code was amended with Article 111-1, which criminalized cooperation with Russian occupation authorities. The wording of the law is broad and imprecise. As of September 2024, approximately 9,000 criminal cases had been opened and around 1,950 verdicts delivered, with a conviction rate of 99 per cent. Penalties range from prohibition to hold public positions to lengthy prison sentences, depending on the type of collaboration. There are several challenges in processing these cases: many cases are tried in absentia (without the defendant present), there is limited access to quality legal assistance, and factors such as coercion and acts of necessity are not adequately considered.

The societal consequences of collaboration include significant stigma, particularly in liberated areas and near the frontline, and individuals who are suspected or convicted face major challenges in finding employment and reintegrating into society. The situation has created a divide between those who fled and those who remained under occupation.

Sammendrag

Dette temanotatet omhandler hvordan ukrainske myndigheter håndterer straffesaker om kollaborasjon med russiske okkupasjonsmyndigheter etter fullskala-invasjonen i 2022. I mars 2022 ble straffeloven endret med artikkel 111-1 som gjorde det straffbart å samarbeide med russiske okkupasjonsmyndigheter. Lovens ordlyd er vid og upresis. Per september 2024 var det åpnet rundt 9000 straffesaker og avsagt rundt 1950 dommer, med en domfellellesprosent på 99 prosent. Straffene varierer fra forbud mot å inneha offentlige stillinger til lange fengselsstraffer, avhengig av type samarbeid. Det er en rekke utfordringer i behandlingen av sakene: Mange behandles uten at tiltalte er til stede (in absentia), det er begrenset tilgang til god juridisk bistand, og tvang og handlinger begått av nødvendighet, vurderes ikke tilstrekkelig.

De samfunnsmessige konsekvensene omfatter et betydelig stigma knyttet til kollaborasjon, særlig i frigjorte områder og nær frontlinjen, og mistenkte eller dømte personer møter store utfordringer med å få jobb og bli reintegrert i samfunnet. Situasjonen har skapt splittelse mellom de som flyktet, og de som ble værende under okkupasjon.

Innhold

1 Innledning	6
2 Juridisk rammeverk – lovendringer av mars 2022	6
2.1 Art. 111-1	6
2.2 Rettspraksis etter art. 111-1	8
2.2.1 Første del	9
2.2.2 Andre del	9
2.2.3 Tredje del	9
2.2.4 Fjerde del	10
2.2.5 Femte del	10
2.2.6 Sjette del	10
2.2.7 Syvende del	10
3 Omfanget av straffesaker, dommer og ankebehandling	11
3.1 Antall straffesaker og dommer	11
3.2 Plea bargain og forenklet behandling	11
3.3 Ankebehandling	12
3.4 Hvordan får politiet informasjon til å åpne saker?	12
3.5 Dokumentasjon på straffesak om kollaborasjon	13
4 Utfordringer i rettsprosessen	13
4.1 Avhør og varetekt	13
4.2 Begrenset tilgang til god juridisk bistand	13
4.3 Saker der tiltalte ikke er til stede	14
5 Mangler i domstolenes vurderinger	14
5.1 Internasjonal humanitær lov om lovlighet av samarbeid	14
5.2 Manglende vurdering av formildende omstendigheter i sakene	15
5.2.1 Behov for å opprettholde grunnleggende tjenester for befolkningen	15
5.2.2 Vurdering av kriminelt forsett	16
5.2.3 Oppgaver utført under tvang	17
5.3 Øvrige systemiske utfordringer	17
6 Stigma i samfunnet	18
6.1 Tiltalt for kollaborasjon, men også offer for krigsforbrytelser	18
7 Referanser	20

1 Innledning

Dette temanotatet omhandler den rettslige behandlingen av straffesaker for kollaborasjon med russiske okkupasjonsmyndigheter etter fullskalainvasjonen i 2022.

Kildegrunnlaget omfatter rapporter fra menneskerettsorganisasjoner, nyhetsmedier og intervjuer med kilder på en informasjonsinnhentingsreise til Kyiv i september 2024.

Vi har særlig benyttet en analyse fra den ukrainske menneskerettsorganisasjonen Zmina, som har gjennomgått over tusen kollaborasjonsdommer fra perioden 1. april 2022 til 31. mai 2024. Vi har dessuten brukt en rapport fra Human Rights Watch (HRW) fra desember 2024, også basert på en analyse av dommer (per september 2024) og intervjuer med eksperter. Dette er supplert med informasjon fra intervjuer i Kyiv i september 2024.

Som i andre krigsherjede områder, er kollaborasjon et av de mest sensitive temaene i Ukraina. Det er gjensidig mistillit mellom dem som av ulike grunner ble værende i okkuperte områder og eventuelt jobbet for okkupasjonsmyndighetene, og dem som flyktet. Tematikken er mest sensitiv i områder som har blitt frigjort eller befinner seg nærmere frontlinjen, enn lenger vest. Det har ført til stor mistenksomhet i enkelte områder. Samtidig er lovgivning og rettspraksis uklar, og tar i liten grad hensyn til internasjonal humanitær lov og formildende omstendigheter. Spørsmålene om hvor de juridiske grensene bør gå og hvordan straff skal utmåles, er ømtålige.

2 Juridisk rammeverk – lovendringer av mars 2022

2.1 Art. 111-1

Den 3. mars 2022 ble artikkel 111-1 om kollaborasjon, som gjorde samarbeid med russiske okkupasjonsmyndigheter straffbart, tilføyd i den ukrainske straffeloven (Zmina 2024, s. 4).¹

Art. 111-1 består av syv deler, som omtaler ulike former for kollaborasjon (Zmina 2024, s. 21-27; Straffeloven 2001)²:

1. Public denial by a citizen of Ukraine of the armed aggression against Ukraine, establishment and confirmation of the temporary occupation of a part of the territory of Ukraine or public calls by a citizen of

¹ Art. 111-2, om bistand til en angripende stat, ble også innført i straffeloven (Zmina 2024, s. 4).

² Oversettelse til engelsk er gjort av Zmina (2024, s. 21-27).

Ukraine to support decisions and/or actions of the aggressor state, armed formations and/or occupation administration of the aggressor state, to cooperate with the aggressor state, armed formations and/or occupation administration of the aggressor state, to non-recognition of the extension of state sovereignty of Ukraine to the temporarily occupied territories of Ukraine – shall be punishable by deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for a term of ten to fifteen years.

2. Voluntary occupation by a citizen of Ukraine of a position not related to the performance of organisational, administrative or administrative and economic functions in illegal authorities established in the temporarily occupied territory, including in the occupation administration of the aggressor state shall be punishable by deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities for a term of ten to fifteen years with or without confiscation of property.
3. Propaganda by a citizen of Ukraine in educational institutions, regardless of type and form of ownership, with the aim of facilitating the armed aggression against Ukraine, establishing and confirming the temporary occupation of part of the territory of Ukraine, avoiding responsibility for the armed aggression against Ukraine by the aggressor state, as well as actions of citizens of Ukraine aimed at implementing the educational standards of the aggressor state in educational institutions shall be punishable by correctional labour for up to two years, or arrest for up to six months, or imprisonment for up to three years with disqualification to hold certain positions or engage in certain activities for a term of ten to fifteen years.
4. The transfer of material resources to illegal armed or paramilitary groups established in the temporarily occupied territory and/or armed or paramilitary groups of the aggressor state and/or conducting economic activity in cooperation with the aggressor state, illegal authorities established in the temporarily occupied territory, including the occupation administration of the aggressor state shall be punishable by a fine of up to ten thousand tax-free minimum incomes, or imprisonment for a term of three to five years, with deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities for a term of ten to fifteen years, and confiscation of property.
5. Voluntary occupation by a citizen of Ukraine of a position related to the performance of organisational, administrative or administrative-economic functions in illegal authorities established in the temporarily occupied territory, including in the occupation administration of the aggressor state, or voluntary election to such bodies, as well as participation in the organisation and conduct of illegal elections and/or

referendums in the temporarily occupied territory or public calls for such illegal elections and/or referendums in the temporarily occupied territory shall be punishable by imprisonment for a term of five to ten years with deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities for a term of ten to fifteen years, with or without confiscation of property.

6. Organising and conducting political events, carrying out information activities in cooperation with the aggressor state and/or its occupation administration aimed at supporting the aggressor state, its occupation administration or armed formations and/or at avoiding responsibility for armed aggression against Ukraine, in the absence of signs of treason, active participation in such events shall be punishable by imprisonment for a term of ten to twelve years with deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities for a term of ten to fifteen years and with or without confiscation of property.
7. Voluntary occupation by a citizen of Ukraine of a position in illegal judicial or law enforcement bodies established in the temporarily occupied territory, as well as voluntary participation of a citizen of Ukraine in illegal armed or paramilitary formations established in the temporarily occupied territory, and/or in the armed formations of the aggressor state or assisting such formations in conducting hostilities against the Armed Forces of Ukraine and other military formations established in accordance with the laws of Ukraine, volunteer formations that were formed or self-organised to protect the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine shall be punishable by imprisonment for a term of twelve to fifteen years, with deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities for a term of ten to fifteen years, with or without confiscation of property.

Lovens definisjoner av kollaborasjon er vide og upresise, og gjør befolkningen i russiskokkuperte områder usikre på hvordan de kan unngå straffeansvar (OHCHR 2024a, s. 19, fotnote 50; Zmina 2024, s. 13,17; HRW 2024, s. 19). Kilder Land-info møtte i Kyiv i september 2024, mente lovendringen og dens konsekvenser ikke var godt nok tenkt gjennom før den ble vedtatt, og påpekte at endringene ble innført i en kaotisk tid, umiddelbart etter fullskalainvasjonen (Zmina; HRMMU, møter i Kyiv september 2024).

2.2 Rettspraksis etter art. 111-1

Den rettslige gjennomgangen av art. 111-1 viser at straffene øker etter stilling/aktivitet. Ikke alle varetektsfengsles under etterforskning – det avhenger av stillingen man har hatt og anklagens innhold (Zmina, møte i Kyiv september 2024).

Som nevnt, er lovens ordlyd vid og upresis. Det er for eksempel uklart hva som ligger i begrepene «overføring av materielle ressurser» (del fire) og deltagelse i «økonomisk aktivitet» (del fire). Uklare definisjoner har medført ulik rettspraksis. I noen tilfeller har domstoler avsagt identiske dommer for svært ulike handlinger og tilsynelatende svært forskjellige grader av straffeskyld under en gitt artikkel. Og omvendt har domstoler vurdert nesten identiske handlinger under relativt like omstendigheter forskjellig, avhengig av påtalemyndighetens tolkning eller dommerens skjønn, noe som har resultert i ulike straffer (HRW 2024, s. 19).

2.2.1 Første del

Rettspraksis viser at mange former for tilsynelatende støtte til den russiske aggresjonen straffes etter art. 111-1, første del. Først og fremst omfatter dette ulike typer uttalelser, poster eller likes i sosiale medier, hovedsaklig på det russiske sosiale mediet Odnoklassiki, men også på Telegram, Facebook, V Kontakte, X (Twitter) og YouTube. Per september 2024 var det nær 500 dommer for denne type ovetredelse. Forhold etter denne bestemmelsen straffes ikke med fengsel, men med forbud mot å inneha offentlige stillinger i ti til femten år (Zmina 2024, s. 22; møte i Kyiv september 2024).

2.2.2 Andre del

Art. 111-1, andre del omfatter å være ansatt for okkupasjonsmyndighetene i en ikke-administrativ jobb. Russiske okkupasjonsmyndigheter skal ha beholdt tidligere ansatte i offentlige stillinger, og rettspraksis viser at det å ha forblitt i en stilling etter russisk okkupasjon, omfattes. Å fortsette i jobben som for eksempel brannmann, sosialarbeider eller som lærer, straffes (Zmina 2024, s. 23; møte i Kyiv september 2024).

2.2.3 Tredje del

Art. 111-1, tredje del omfatter i utgangspunktet undervisningspersonell. Zmina (møte Kyiv september 2024) påpeker at det er noe uklart hvem det gjelder innen undervisningssektoren. Det har vært relativt få domfellelser under denne delen siden 2022 (46 per medio juni 2024). De fleste som er dømt, er skoleledere, noen få er lærere (Zmina 2024, s. 18, 23). Zmina vurderer likevel at hvilken som helst lærer i russiskokkupert område, kan risikere straffeforfølgelse (møte i Kyiv september 2024). HRW (2024, s. 24) opplyser at de som dømmes for å ha hatt stillinger i undervisningssektoren (76 per september 2024), får fengselsstraffer mellom ett og ti år, og forbud mot å inneha visse stillinger.

2.2.4 Fjerde del

Art. 111-1, fjerde del handler om overføring av materielle ressurser og å drive forretningsvirksomhet under okkupasjon. Ifølge Zmina (møte Kyiv september 2024) viser rettspraksis at «forretningsvirksomhet» i praksis kan innebære å gi ulike typer og mengder «ressurser» – for eksempel fem kilo kjøtt eller kjøre en varebil med varer. Det omfatter ikke bare personer som faktisk driver forretningsvirksomhet, men også vanlige mennesker som har «gitt noe» til noen. Zmina viser til et eksempel med en person i Kherson som eide noen busser som ble brukt til å evakuere folk fra fylket. For å kunne passere russiske kontrollposter, måtte vedkommende betale bestikkelser. Personen ble senere straffet for brudd på denne bestemmelsen.

2.2.5 Femte del

Art. 111-1, femte del omhandler å inneha administrative stillinger for okkupasjonsmyndighetene, som ble opprettet i russiskokkuperte områder etter okkupasjonen. Svært mange av dommene er in absentia (at tiltalte ikke befinner seg i myndighetskontrollerte deler av Ukraina) (Zmina, møte i Kyiv september 2024). Det er en tendens til at straffeutmålingen øker etter hva slags stilling den dømte har hatt – assisterende administrativt personell har fått fem til syv år i fengsel, ledere og høyere embetsmenn åtte til ti år og fem til seks år for deltagelse i en organisasjon (Zmina 2024, s. 26).

2.2.6 Sjette del

Art. 111-1, sjette del omhandler blant annet deltagelse i informasjonskampanjer/propaganda for okkupasjonsmyndighetene, valg og folkeavstemninger (Zmina, møte i Kyiv september 2024). Det er få dommer i domstolsregisteret for dette (21 per medio juni 2024), hvorav over halvparten var in absentia (Zmina 2024, s. 18)

2.2.7 Syvende del

Art. 111-1 omhandler å ha stillinger som politi, dommere, militære styrker mv. opprettet av okkupasjonsmyndighetene, eller deltagelse i Russlands væpnede styrker (Zmina, møte i Kyiv september 2024).

3 Omfanget av straffesaker, dommer og ankebehandling

3.1 Antall straffesaker og dommer

I starten av juli 2024 var det åpnet 8315 straffesaker for brudd på art. 111-1 (Zmina 2024, s. 18). Per september hadde tallet steget til rundt 9000 (Zmina, møte i Kyiv september 2024).

Medio juni 2024 var det registrert 1442 dommer for brudd på art. 111-1 i Unified State Register of Court Decisions (Zmina 2024, s. 18). Innen utgangen av september var det registrert 1948 dommer. Per september 2024 var 99 prosent domfelt, og det var kun seks frikjennelser (HRW 2024, s. 35). Per medio juni omhandlet de fleste dommene art. 111-1, første del (484). Zmina har registrert en økning i antallet dommer etter femte (292) og syvende del (236) siden 2022. Andelen saker in absentia har også økt betydelig. Det klare flertallet av dommene faller under femte og syvende del, men også under tredje og sjette. Veldig få saker under første og andre del er in absentia-saker (Zmina 2024, s. 18).

Antallet saker under etterforskning skal ha sunket mellom juni og august 2024, trolig fordi den sentrale påtalemyndigheten instruerte regional påtalemyndighet om å behandle saker i tråd med internasjonal humanitær lov (OHCHR 2024b, s. 26).

3.2 Plea bargain og forenklet behandling

Det er mulig å erklære straffeskyld mot tilsagn om en bestemt straff etter avtale med aktoratet eller domstolen, et «plea bargain». I slike tilfeller blir det ikke retts-sak, og ankemuligheten er begrenset (Zmina, møte Kyiv september 2024). Plea bargain har særlig blitt benyttet etter første og fjerde del. Antall plea bargains har gått ned, ifølge Zmina (2024, s. 18-19) grunnet et økende antall saker in absentia, der plea bargain ikke kan benyttes.

Ifølge den ukrainske straffeprosessloven art. 382-2 (2013) kan en straffesak behandles etter forenklet prosedyre. Loven fastslår at dersom den tiltalte ikke bestrider omstendighetene etablert under etterforskningen, og samtykker til vurdering av tiltalen, vurderer domstolen, i fravær av partene, tiltalen uten retts-sak, i et rettsmøte. Under artikkel 111-1 kan saker under første og andre del vurderes etter forenklet prosedyre, ettersom disse overtredelsene er forseelser. Over halvparten av sakene under første del og nesten alle sakene under andre del, ble per juni 2024 behandlet etter forenklet prosedyre (Zmina 2024, s. 19).

3.3 Ankebehandling

HRWs analyse av dommer tyder på at de fleste kollaborasjonssakene aldri når ankestadiet, og at ankedomstolene tar svært få anker fra forsvaret til følge. Av de 1948 dommene HRW har identifisert (per september 2024), førte 104 anker til endrede dommer – det store flertallet til strengere straffer. Ankedomstolene tok alle anker fra påtalemyndigheten til følge, noe som resulterte i strengere straffer. Av ankene inngitt av forsvaret, tok domstolene bare fem til følge (tre delvis og to fullt ut), mens resten ble avvist. Domstolene tok også til følge to anker fra påtalemyndigheten om å redusere straffer og én felles anke om å redusere en straff. I de fem ankene fra forsvaret som ble tatt til følge, viste ankedomstolene hovedsakelig til prosessuelle feil, heller enn å utfordre innholdet i tiltalene eller ta opp tiltaltes individuelle omstendigheter. Zmina bekreftet dette bildet (møte i Kyiv september 2024).

Den hyppige bruken av plea bargain og forenklet prosedyre, med forhøyet terskel for å fremme anke, og mange saker in absentia, er med på å forklare hvorfor det er så få anker på dommene fra førsteinstans (Zmina 2024, s. 20). Dessuten er det tidkrevende og dyrt å anke en dom – det krever juridisk bistand som de fleste ikke har råd til. I tillegg er det mangel på advokater som ønsker å jobbe med kollaborasjonssaker (HRW 2024, s. 36).

3.4 Hvordan får politiet informasjon til å åpne saker?

Som følge av at art. 111-1 inngår i lovverket som skal beskytte Ukrainas nasjonale sikkerhet, er det den ukrainske sikkerhetstjenesten SBU som har det overordnede ansvaret for kollaborasjonssaker.

Politi og påtalemyndighet skaffer informasjon til å åpne straffesaker på ulike måter. For det første åpnes det saker på grunnlag av opplysninger fra personer som har flyktet fra russiskokkuperte områder til myndighetskontrollerte områder, om personer de mener samarbeidet med okkupasjonsmyndighetene. Dernest, og trolig den vanligste informasjonskilden, er opplysninger på Odnoklassiki, eller andre sosiale medier, som direkte eller indirekte støtter Russland eller det russiske forsvaret (Zmina, møte i Kyiv september 2024). Det har dessuten vært utstrakt screening på grensen mellom Russland og Ukraina av personer som reiser inn i Ukraina, der alle som reiser inn, intervjues av SBU (HRMMU, møte i Kyiv 2024).

En tredje informasjonskilde er gjenværende dokumentasjon etter at ukrainske styrker høsten 2022 frigjorde områder som hadde vært under russisk okkupasjon, for eksempel om hvem som jobbet for okkupasjonsmyndighetene eller informasjon fra befolkningen i områdene (Zmina, møte i Kyiv september 2024).

3.5 Dokumentasjon på straffesak om kollaborasjon

I alle sakene oppnevnes det en advokat, statlig oppnevnt eller en privat advokat. Advokatene kan bistå med å fremskaffe rettsdokumenter fra saken. I tillegg publiseres dommene i Unified State Register of Court Decisions. Dersom man kjenner saksnummeret, er det mulig å finne dommen i registeret (Zmina, møte i Kyiv september 2024).

Det er dessuten mulig å fremskaffe en attest på at man ikke er tiltalt eller straffet gjennom Dija-appen.³

Domstolene fører også åpne registre over berammede rettssaker, med etternavn på tiltalte og advokater. Her må man også kjenne saksnummeret og hvilken domstol som skal behandle saken (Zmina, møte i Kyiv september 2024).

4 Utfordringer i rettsprosessen

Særlig i begynnelsen av fullskalakrigen var det et sterkt press på påtalemyndigheten om å vise at de tar tak i saker mot folk som har samarbeidet med fienden. Myndighetene ville vise at de reagerte raskt og strengt (HRMMU, møte i Kyiv september 2024).

4.1 Avhør og varetekt

Zmina (møte i Kyiv september 2024) har ikke mottatt klager på eller hørt om bruk av press eller tortur under avhør. HRW (2024, s. 36) påpeker at domstoler i mange saker ber om varetektsfengsling uten å vurdere individuelle forhold eller bevisene i saken.

4.2 Begrenset tilgang til god juridisk bistand

Både Zmina og HRMMU (møter i Kyiv) påpeker svakheter i saksbehandlingen under rettsprosessen, noe som utfordrer prinsippet om rettferdig rettergang. Begge kildene understreker at det først og fremst handler om retten til et godt forsvar. De fleste har ikke råd til å betale for egen advokat, og får derfor oppnevnt statlige advokater som ofte gir dårligere hjelp, både i forkant av og under domstolsbehandling. For mange er det første gang de er i kontakt med rettssystemet, for ikke å snakke om å stå overfor en strafferettslig anklage. Mange gir derfor etter for press fra etterforskere om å innrømme skyld og undertegne et plea bargain, med den begrunnelse at det er en enklere løsning for dem.

³ For mer informasjon om Dija-appen, se temanotatet Ukraina: Sivilattester, identitets- og reisedokumenter (Landinfo 2024).

HRW (2024, s. 38-39) påpeker dessuten at forsvarsadvokater som jobber med kollaborasjonssaker, har blitt utsatt for trusler og offentlig fordømmelse. Ifølge en advokat HRW har intervjuet, er loven så dårlig formulert at den er umulig å jobbe med. Dessuten nevnes mangel på forsvarere – for eksempel måtte én advokat håndtere opptil 50–60 saker i frontlinjeområder, mange saker mangler reell forsvarerrepresentasjon, dommer blir ofte rutinemessig godkjent uten grundig vurdering, og forsvarere opplever press fra rettshåndhevende myndigheter. I mange saker er forsvarerens deltakelse kun overfladisk.

4.3 Saker der tiltalte ikke er til stede

Mange dommer blir avsagt in absentia, særlig for brudd på art 111-1, femte og syvende del. Zmina (møte Kyiv september 2024) poengterte at det er flere utfordringer i behandlingen av slike saker, som ofte tar lang tid, fordi den siktede ikke er i Ukraina. Det største problemet, ifølge Zmina, er at forsvarsadvokaten ofte ikke får snakket med den siktede/tiltalte da hen ikke er til stede. Et annet problem er at den tiltalte ikke er til stede under rettssaken. Zmina mener dette til sammen bidrar til at straffene ofte blir strengere, sammenlignet med tilsvarende saker der den tiltalte er til stede, tilgjengelig for avhør og kan møte i retten.

HRW (2024) påpeker at in absentia rettssaker er i strid med prinsippet om retten til rettferdig rettergang og særlig retten til å være til stede under domstolsbehandling. Det bør kun benyttes i helt særskilte tilfeller.

5 Mangler i domstolenes vurderinger

I den rettslige behandlingen av kollaborasjonssaker blir det ikke tilstrekkelig vurdert om det foreligger formildende omstendigheter, som om samarbeidet med okkupantene kan ha vært lovlig. Dette omfatter vurderinger rundt hva slags stilling vedkommende hadde, hvorfor personen valgte å samarbeide, om det forelå press eller trusler og om de hadde andre reelle valg (Zmina; HRMMU, møter i Kyiv september 2024).

5.1 Internasjonal humanitær lov om lovlighet av samarbeid

Den fjerde Genève-konvensjonen lovfester regler for beskyttelse av sivile mot overgrep under okkupasjon. Disse reglene gjaldt for behandlingen av sivile i ukrainske områder som var okkupert, men nå er frigjort, og gjelder fortsatt i områdene som stadig er okkupert (Genève-konvensjonen 1949).

Konvensjonen gir et juridisk rammeverk for når voksne sivile kan forventes å arbeide under okkupasjon (art. 51), særlig innenfor helse- og omsorgsykker (art. 56), utdanning og barne- og ungdomsarbeid (art. 50) for å opprettholde tjenester

nødvendige for sivilbefolkningen. Konvensjonens art. 31 forbyr bruk av psykisk eller fysisk tvang mot sivile og krav om at sivile må tjenestegjøre i okkupasjonsmaktens militære styrker, men tar høyde for at sivile kan bli tvunget til å jobbe for okkupasjonsstyrker (Genève-konvensjonen 1949).

Ukraina har i tillegg undertegnet den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (ECHR) og FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (ICCPR).

Den ukrainske straffeloven art. 11 (2001) krever at det foreligger kriminelt forsett og skade for å bli dømt for en straffbar handling.

5.2 Manglende vurdering av formildende omstendigheter i sakene

Kilder opplyser at domstolene i liten grad undersøker omstendigheter rundt hvorfor personer begikk handlingene. Konsekvensene av handlingene blir heller ikke vektlagt (Zmina; HRMMU, møter i Kyiv september 2024).

HRMMU (møte i Kyiv september 2024) har analysert rettssaker med fellende dommer for arbeidsaktivitet de første to årene av fullskalakrigen. I over 30 prosent av sakene fant de at arbeidet var lovlig etter den fjerde Genève-konvensjonen.

5.2.1 Behov for å opprettholde grunnleggende tjenester for befolkningen

Som nevnt over, kan okkupasjonsmyndighetene påtvinge sivile til å jobbe «for the public utility services, or for the feeding, sheltering, clothing, transportation or health of the population of the occupied country» (Genève-konvensjonen 1949, art. 51). I tillegg er det egne bestemmelser for medisinsk personell og lærere som arbeider under okkupasjon (HRW 2024, s. 22).

I henhold til HRMMU blir folk straffet etter art. 111-1 for å fortsette i jobber som er sentrale for å opprettholde livsviktige samfunnsfunksjoner, som brannmenn, ambulansesjåfører og arbeid som sikrer vannforsyning (møte i Kyiv september 2024).

I henhold til internasjonal humanitær lov skal helsepersonell gi helsehjelp til dem som trenger det. Den fjerde Genève-konvensjonen spesifiserer at okkupasjonsmyndigheter skal opprettholde et helsetilbud til befolkningen, og la helsepersonell utføre sine oppgaver (art. 56). Til tross for dette har helsepersonell i russisk-okkuperte områder blitt straffet etter art. 111-1. HRW (2024, s. 22-23) har dokumentert fem dommer mot helsepersonell siden 2022. De ble dømt for brudd på femte del – for å ha utført administrativt arbeid for okkupasjonsmyndighetene, ikke for å ha behandlet pasienter. I én sak ble en lege i Melitopol dømt (in absentia) til seks år i fengsel for å inntre i stilling som medisinsk ansvarlig på et sykehus. Helsepersonell som utfører administrative oppgaver, er et omdiskutert

tema i Ukraina – hvorvidt det er nødvendig arbeid for å opprettholde funksjonen til helseinstitusjoner og sikre sivilebefolkningen helsehjelp.

Den fjerde Genève-konvensjonen art. 50 (1949) stadfester at «The Occupying Power shall, with the co-operation of the national and local authorities, facilitate the proper working of all institutions devoted to the care and education of children». Per september 2024 hadde HRW (2024, s. 24-25) funnet 76 dommer (over halvparten in absentia) mot ansatte i undervisningssektoren – fra skoleledere til administrativt ansatte på universiteter, for brudd på art. 111-1, tredje del.

HRW intervjuet en språklærer som ble dømt for å samarbeide med okkupasjonsmyndighetene. Hun tiltrådte i en stilling ved en videregående skole i august 2022, fordi hun «måtte brødfø sin syke mor, bror og ti år gamle sønn». Da byen ble frigjort høsten 2022, ble hun sikkerhetskontrollert/filtrert, og klarert. Hun ble sagt opp fra stillingen, og i februar 2023 anklaget for kollaborasjon, og dømt til ett års fengsel i desember 2023, forlenget til to år etter anke fra påtalemyndigheten. Kritikere av rettspraksisen for denne gruppen (som sitert i HRW 2024, s. 26-27), påpeker at ved å straffe undervisningspersonell, sier man indirekte at barn under okkupasjon, ikke skal ha et skoletilbud. Det påpekes videre at det tross alt er bedre å ha lokale lærere, enn at barn undervises av personell fra Russland eller blir tatt med til Russland, og at ikke all undervisning i russiskokkuperte områder inneholder russisk propaganda.

5.2.2 Vurdering av kriminelt forsett

Den ukrainske straffeloven art. 11 krever at det foreligger kriminelt forsett og skade for å bli dømt for en straffbar handling. Flere eksperter HRW har intervjuet, påpeker at det er selvmotsigende at å gi grunnleggende tjenester til sivilbefolkningen forstås som forsettlig skade. Mange har bare ønsket å hjelpe sivile. Samtidig understrekes det at de som bevisst samarbeider med okkupasjonsmyndighetene og forårsaker skade, må straffeforfølges, men at det i mange av sakene er en vanskelig balansegang og vurdering (HRW 2024, s. 28-29; HRMMU, møte i Kyiv september 2024).

Et eksempel på en domfellelse der HRW mente det ikke forelå indikasjoner på kriminelt forsett eller mål om å skade, gjaldt en kvinne fra Lyman i Donetsk fylke. Under okkupasjonen av Lyman (Lyman ble frigjort i september 2022) deltok hun i okkupasjonsmyndighetenes humanitære arbeid, med å dele ut humanitær hjelp til sivilbefolkningen. Hun ble pågrepet i januar 2023, og dømt til fem års fengsel for brudd på art. 111-1, femte del. Tilsvarende ble en mann (også i Lyman) som jobbet som leder for den kommunale strømleverandøren, blant annet med å reparere skader på elektrisitetsforsyning etter krigshandlinger, dømt til tre års fengsel (omgjort i ankesdomstol på grunn av prosessuelle feil i dommen). Mannens intensjon skal ha vært å sikre strøm til byens befolkning før vinteren, og brødfø familien med flere syke slektninger (HRW 2024, s. 29-30).

5.2.3 Oppgaver utført under tvang

HRW (2024, s. 32) og HRMMU (møte Kyiv september 2024) påpeker at element av tvang ikke blir tilstrekkelig hensyntatt i behandlingen av sakene. Befolkningen i de russiskokkuperte områdene lever i et klima av frykt, med vold, trusler, pågripelser og tortur, og tvinges til å utføre oppgaver for okkupasjonsmyndighetene. Hvis man nekter, kan det oppfattes som opposisjon til myndighetene. Lovteksten omfatter «frivillig samarbeid», og anførsler om tvang blir ofte vurdert som ikke tilstrekkelig bevist og samarbeidet ansett som «frivillig». I flere dommer HRW (2024, s. 33-34) har gjennomgått, baserte retten sin dom på manglende «objektive data som indikerer at fysiske og/eller psykiske tvangstiltak ble anvendt». I dommer fra mai 2022 til august 2024 fant de én frifinnelse som følge av tvang.

Mange ble arbeidsløse da hjemstedet ble okkupert, og har måttet finne nytt arbeid for å ha noe å leve av og brødfø familien. HRW (2024, s. 33) har intervjuet flere innbyggere i områder som ble okkupert av russerne. Én fortalte:

People had nothing to eat. There were food packages once a month—for four people—they included 100 grams of sugar, 200 grams of flour. People had to work—not because they were taking sides, but just to [survive.] Local [Ukrainian] authorities left almost immediately, they blew up bridges.... There was no food, shops and storages were cleaned out. There were more people in the city than supplies needed to survive.

En del forhold straffes med uforholdsmessige lange straffer. Art. 111-1 inngår i lovverket som skal beskytte Ukrainas nasjonale sikkerhet. Zmina påpeker at mange handlinger blir klassifisert som landsforræderi uten at den reelle trusselen mot nasjonal sikkerhet vurderes. Et eksempel var en sjåfør som ble dømt til 10–13 års fengsel, for å ha jobbet to måneder i en okkupert by.

5.3 Øvrige systemiske utfordringer

Flere problematiske forhold av mer systemisk art trekkes også frem. Rettsapparatet mangler klare retningslinjer for håndtering av slike saker. Påtalemyndigheten har dessuten liten mulighet til å velge hvilke saker de skal etterforske som følge av press fra myndighetene om å straffe kollaboratører. Den uklare lovgivningen gjør at befolkningen i okkuperte områder lever i uvisshet om hva de kan foreta seg. Mange har ikke hatt mulighet til å flykte til myndighetskontrollert område eller til utlandet, og er nødt til å jobbe for å ha noe å leve av.

Slik Landinfo forstår det, er det ingen nye lovendringer på gang på området, men sentral påtalemyndighet har instruert regional påtalemyndighet om å behandle saker i henhold til internasjonal humanitær rett. Kilder Landinfo intervjuet i Kyiv, påpekte at dette sakskomplekset er særlig utfordrende og sensitivt i fylker som tidligere var okkupert, men nå frigjort, eller for personer som befinner seg nær frontlinjen.

6 Stigma i samfunnet

Siden ordlyden i lovtelsen er uklar og vid, settes mange ukrainske borgere som lever under okkupasjon, i fare for å bli straffeforfulgt og svartelistet den dagen Ukraina eventuelt frigjør de okkuperte områdene (HRW 2024, s. 42). Zmina (møte Kyiv september 2024) mener det er uheldig å bruke ordet «kollaborasjon» i loven. Ordet er negativt ladet, med historisk biklang til sovjettiden og til dem som samarbeidet med nazistene under andre verdenskrig. Det skaper et stigma mot dem som bor i russiskokkuperte områder.

I en artikkel fra the Guardian (Walker 2023) om situasjonen i Izium (Kharkiv fylke), som ble frigjort høsten 2022, beskrives mistenksomhet befolkningen har til hverandre. Det spres rykter om personer som samarbeidet med okkupasjonsmyndighetene, og anklager verserer. På husvegger over hele byen står nummeret til SBU's hotline, som man kan ringe dersom man har informasjon om noen som samarbeidet under okkupasjonen. Atmosfæren forverres av splittelse mellom dem som reiste til andre deler av Ukraina eller ut av landet, og dem som ble igjen.

En undersøkelse fra Zmina (2024, s. 13-14) avdekket at politi, domstoler og medier ofte bruker negativt ladede ord når de omtaler personer mistenkt for kollaborasjon. Dette skjer selv om personene bare har mottatt varsel om mistanke og ikke er dømt. Zmina påpeker at praksisen strider mot prinsippet om at alle skal anses uskyldige inntil det motsatte er bevist. Dekningen varierer både i statlige organer og media – samme kilde kan publisere både saklig materiale og innhold som bryter med uskyldspresumsjonen. Selv om bruken av negativt ladede ord er noenlunde jevnt fordelt geografisk, ser man at områdene nær frontlinjen generelt publiserer flere saker om kollaborasjon og har en mer aktiv bruk av negativt ladede ord.

Siden loven om kollaborasjon gjennomgående forbyr dømte fra visse typer stillinger, mener HRW (2024, s. 43) at dette signaliserer til lokale myndigheter at de kan si opp hvem som helst som samarbeidet med okkupasjonsmyndighetene. Til tross for at personer i frigjorte områder har blitt klarert i sikkerhetskontroller/filtrering, er det dokumentert at lokale myndigheter og befolkningen trakasserer og stigmatiserer dem og anser dem som uaktuelle for ansettelser.

6.1 Tiltalt for kollaborasjon, men også offer for krigsforbrytelser

Kilder Landinfo intervjuet i Kyiv (møter september 2024), viste til tilfeller der én og samme person mistenkes for kollaborasjon eller har en sak om kollaborasjon mot seg, og samtidig har status som offer for krigsforbrytelser.

Et eksempel fra en by som var okkupert en måneds tid i mars 2022, gjelder en kvinne som ble utsatt for gjentatte seksuelle overgrep fra russiske soldater, som holdt til i hennes gate. Hun «ble med på det» forutsatt at de ikke forgrep seg på hennes 13 år gamle datter. Etter at byen ble frigjort ble hun sikkerhetskontrollert/

filtrert og en rekke ganger avhørt av SBU og det nasjonale politiet, uten advokat til stede, men ble ikke avhørt om voldtektene. Kvinnen beskriver avhørerne som fiendtlige og mistenksomme. Hun ble til slutt sikkerhetsklarert, men den omfattende filtreringsprosessen skapte mistanke og anklager i lokalsamfunnet. Kvinnen fikk status som offer for krigsforbrytelser på slutten av sommeren 2022 (HRW 2024, s. 44).

Referanser

Skriftlige kilder

Genève-konvensjonen (1949). *IV Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war 12 AUGUST 1949*. Tilgjengelig fra https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf [lastet ned 9. desember 2024].

HRW, dvs Human Rights Watch (2024, 5. desember). “*All She Did Was Help People*”. *Flawed Anti-Collaboration Legislation in Ukraine*. New York: HRW. Tilgjengelig fra https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2024/12/ukraine1224%20web_0.pdf [lastet ned 9. desember 2024].

Landinfo (2024, 25. januar). *Landinfo temanotat Ukraina: Sivilattester, identitets- og reisedokumenter*. Oslo: Landinfo. Tilgjengelig fra <https://landinfo.no/wp-content/uploads/2024/01/Temanotat-Ukraina-Sivilattester-pass-og-ID-dokumenter-25012023.pdf> [lastet ned 13. mars 2024].

OHCHR, FNs høykommissær for menneskerettigheter (2024a, 26. mars). *Report on the human rights situation in Ukraine: 1 December 2023 - 29 February 2024* Genève: OHCHR. Tilgjengelig fra <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-03/2024-03-26%20OHCHR%2038th%20Periodic%20Report.pdf> [lastet ned 2. desember 2024].

OHCHR, FNs høykommissær for menneskerettigheter (2024b, 1. oktober). *Treatment of prisoners of war and update on the human rights situation in Ukraine: 1 June to 31 August 2024*. Genève: OHCHR. Tilgjengelig fra <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-10/2024-10-01%20OHCHR%2040th%20periodic%20report%20on%20Ukraine.pdf> [lastet ned 15. oktober 2024].

Straffeloven (2001). *КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ [Ukrainas straffelov]*. Tilgjengelig fra <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [lastet ned 13. desember 2024].

Straffeprosessloven (2013). *CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE*. Tilgjengelig fra <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/4651-17#Text> [lastet ned 13. desember 2024].

Walker, S. (2023, 16. desember). ‘I’m not sure I fully trust anyone who stayed’: Ukrainian city split by suspicion a year after Russian retreat. *Guardian*. Tilgjengelig fra <https://www.theguardian.com/world/2023/dec/16/izium-ukrainian-city-russia-collaboration-putin-retreat> [lastet ned 12. desember 2024].

Zmina (2024, 2. juli). *SURVIVAL OR CRIME: how Ukraine punishes collaborationism*. Kyiv: ZMINA Human Rights Center. Tilgjengelig fra https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/colaboratz_print_eng.pdf [lastet ned 2. desember 2024].

Muntlige kilder

HRMMU, dvs. UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Møte i Kyiv 11. september 2024.

Zmina. Ukrainsk menneskerettsorganisasjon. Møte i Kyiv 10. september 2024.